

düşün

ODTÜ Atatürkçü Düşünce Topluluğu Yayın Organı / Sayı 27

Çağdaş Eğitime Giden Yolda Üniversite Reformu
Ece GÜLEK

Aydınlanmanın Işığında İki Atatürk Kurumu
Prof. Dr. Şerafettin TURAN

Yerel Seçimler Üzerine Bir Değerlendirme
Erol TUNCELİ

Bir Nefret Suçu Örneği Olarak Sivas Katliamı
Nazlı Barçın DOĞAN

91. Yılında Lozan Barış Antlaşması
Doç. Dr. Hakan UZUN

Kıslalı ve Sürekli Devrimcilik Bakımından Kemalizm
Lemi ATALAY

düşün Konuk: Ahmet Özer

düşün Bildiri: ODTÜ ADT

TAM BAĞIMSIZLIĞIN BELGESİ: LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMI.

* Doç. Dr. Hakan UZUN | Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

Sözlük anlamı olarak, bir devletin başka devletlere tanıdığı ekonomik ayrıcalık¹, bir ülkede yurttaşların zararına olarak yabancılara verilen ayrıcalık hakları olarak tarif edilen kapitülasyon², sadece karşı tarafa tanınan ekonomik ayrıcalıklarla sınırlı değildir. Hukuksal ve siyasal alanları da ilgilendiren çok boyutlu bir yönü vardır. Başka bir deyişle kapitülasyon, yabancı bir devletin ve o devletin vatandaşlarının başka bir ülkede sahip olduğu ekonomik, siyasal ve hukuksal ayrıcalıkları, imtiyazları veya muafiyetleri ifade eder.³

Osmanlı Devleti de çeşitli nedenlerden dolayı birçok devlete ayrıcalıklar tanımıştır. Başlangıçta iradesiyle ve sınırlı alanlarda verdiği kapitülasyonlar, kendi çıkarlarına da hizmet etmiştir. Ancak kapitülasyonlar zamanla kontrolden çıkarak, devletin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını kısıtlayan ve topraklarının bir açık pazara dönüşme-

sinde başrolü oynayan en önemli faktörle biri olmuştur. Kapitülasyonların verdiği zararlar ortaya çıkmaya başladıkça, Osmanlı Devleti kapitülasyonları kaldırmak için girişimlere bulunmaya başlamıştır. Bu konuyu ilk olarak 1856'da Kırım Savaşı'ndan sonra toplanan Berlin Kongresi'nde gündeme getiren Osmanlı Devleti sonrasında da bu mücadelesine devam etmiştir. Buna karşın, kapitülasyonların kendilerine tanıdığı haklardan yararlanan devletlerin kapitülasyonların kalkmaması konusunda aralar sağladıkları bütünleşme, bu çabaları sonuçlandırmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik çabaları bitmemiştir. Bu konudaki en ciddi adımlardan biri de II. Meşrutiyet döneminde, Birinci Dünya Savaşı öncesinde atılmıştır. Bu dönemde, kaynaklarına dayalı ulusal bir ekonomi kurmak için üretilen çözüm önerilerinden biri de kapitülasyonların kaldırılmasıdır.

lasyonların kaldırılması olmuştur. Bu düşünce, Osmanlı Devleti'nde hemen her kesim tarafından sık sık dile getirilmiştir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Tasvir-i Efkâr gazetesinde kendisiyle yapılan bir söyleşide, İttihatçıların iktisadi düşünceleri üzerinde etkili olan Rus asıllı düşünür Parvus bu konuda şunları söylemiştir: "Kapitülasyonların zamanı çoktan geçmiştir. Muasır (Çağdaş) devletler arasındaki münasebet (ilişkiler) ancak devletlerin ticari şartları, sosyal hayatı ve devletlerin vaziyetlerini (durumlarını) dikkate alan anlaşmalara dayanır. Eğer Türkiye yaşamak istiyorsa, Ortaçağ zamanı için değil, yirminci asrın medeniyeti için kendisine yol açmalıdır."

Nitekim II. Meşrutiyet döneminde iş başına gelen hükümetler her koşulda kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini gündeme getirmişler, yabancı devletleri ikna etmeye çalışmışlardır. Bu konuda fırsat kollandığı bir anda, İttihatçılar Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından yararlanarak 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonları tek taraflı da olsa kaldırmışlardır.⁴ Kararın 9 Eylül'de duyurulması yabancı temsilciliklerde tepkiyle karşılanırken, kapitülasyonların devlet ve millet hayatında yarattığı olumsuzluğun farkında olan Türk ve Müslüman tebaa ise bu kararı coşkuyla karşılamış, deyim yerindeyse ülkede bir bayram sevinci yaşanmıştır. Ulusal bir bilinç ve tam bağımsızlık düşüncesinin bir yansıması olarak kabul edilebilecek olan halkın bu tepkisi, Liman Von Sanders'in anılarında ifade ettiği şekliyle, "... kapitülasyonların kaldırılmasından sonra Türkiye Türklerindir."⁵ sözüyle anlam bulmuş ve her tarafta söylenmeye başlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamasından sonra, kapitülasyonlar İtilaf Devletleri tarafından yeniden yürürlüğe konulmuştur.⁶ Bu konuda oldukça kararlı davranan İtilaf Devletleri, Lozan öncesinde TBMM ile yaptıkları hemen hemen her barış görüşmesinde ya da taslak barış metinlerinde kapitülasyonlara sürekli olarak yer ver-

mişlerdir. Sevr Antlaşması ise bu konudaki en somut örneklerden biri olmuştur. Buna karşılık Türk milleti Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarında, ayrıca Misak-ı Milli metninde, tam bağımsızlık ve ülkenin toprak bütünlüğünün korunması düşüncesini, Milli Mücadele'nin temel hedefi olarak belirlemiş⁷ ve bu hedefe ulaşmak için Batının zorla kabul ettirmek istediği yarı sömürge düzenine karşı mücadeleye başlamıştır.⁸ Bu hedef, Misak-ı Milli'nin altıncı maddesinde şu sözlerle dile getirilmiştir: "Millî ve ekonomik gelişmelerimizi sağlamak devlet işlerini günün kaidelerine (kurallarına) uygun yönetimle çevirmeyi başarabilmek için her devlet gibi tam bağımsızlığa ve hürriyete sahip olmamız, yaşama ve varlığımızın temelidir. Bu yüzden siyaset, adalet, maliye alanları ile öteki alanlarda gelişmemize engel olanların karşısındayız. Ortaya çıkacak devlet borçlarımızın ödeme şartları da bu esasa aykırı olmayacaktır."⁹

Milli Mücadele sırasında Misak-ı Milli'yi attığı her adımda temel referans kaynağı olarak gören TBMM, İtilaf Devletleri ile yaptığı tüm görüşmelerde kapitülasyonların asla kabul edilmeyeceğini söylemiştir.

Milli Mücadele sırasında Misak-ı Milli'yi attığı her adımda temel referans kaynağı olarak gören TBMM, İtilaf Devletleri ile yaptığı tüm görüşmelerde kapitülasyonların asla kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Örneğin, Sakarya Muharebesi'nden sonra İngiltere, Fransa ve İtalya arasında barış koşullarının yeniden tespiti için Paris'te bir konferansın toplanmasının söz konusu olduğu ve anılan devletler arasında Türk-Yunan sorununun görüşüldüğü bir sırada, Mustafa Kemal Paşa ve Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) Avrupa'da Türk isteklerini bir kez daha anlatmayı ve Yunanlıların Avrupa'daki faaliyetlerinin önüne geçmeyi düşünmüşlerdir. Bu amaçlarla

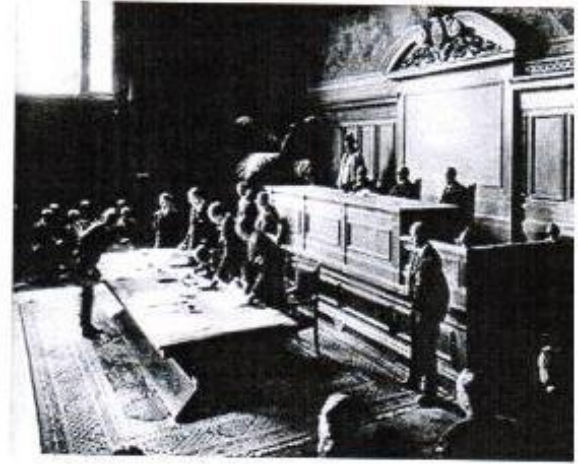
Roma, Paris ve Londra'ya yapılması planlanan seyahat, 4 Şubat 1922'de TBMM'nin gündemine taşınmış ve Meclis, görüşmelerde bulunacak heyetin Misak-ı Milli'yi esas almasını istemiştir.¹⁰ Bu arada, Avrupa'ya gitmeden önce, İstanbul'da kaldığı süre içinde İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya komiserleriyle de görüşen¹¹, Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), kendisine dünyadaki birçok sorunun çözümünde ekonomik ve mali çıkarların önemli bir rolü olduğunu ve müttefiklerin bu konularda tatmin edilmesinin barışın sağlanmasında yardımcı olacağını belirten Japon temsilciye, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığından vazgeçmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.¹²

Türkiye'nin kapitülasyonların kaldırılması konusundaki kararlılığını gösteren bir başka örnek de, Lozan Barış görüşmelerinde TBMM'yi temsil edecek olan heyete hükümet tarafından verilen 14 maddelik talimatnamedir. Talimatnamede, "Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir.", "Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtaı (kesilmesi) gerekir ise yapılır."¹³ denilerek, heyete bu iki konuda Ankara'ya danışmadan görüşmeleri kesip ülkeye dönme yetkisi verilmiş, böylelikle asla pazarlık yapılmayacak konular belirlenmiştir.

Lozan'a, kazanılan askeri başarıyı, diplomatik bir zafere dönüştürmek için gitmek isteyen Türkiye'nin tek hedefi, İtilaf Devletleri'ne Misak-ı Milli'yi kabul ettirmektir.¹⁴ "Türkiye'nin eşitliğini ve egemenliğini" diğer devletlere tanıtmak ve kabul ettirmek amacıyla, İstanbul'dan Lozan'a hareket edeceği gün İsmet Paşa (İnönü), Le Petit Parisien adlı Fransız gazetesi muhabirine bir demeç vermiştir. Türkiye'nin barış yapılması konusundaki hassasiyetini bir kez daha dile getirdiği demecinde, Türkiye'nin barışı herkesten çok istediğini ve kapitülasyonların kesinlikle kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵

İsmet Paşa (İnönü), Lozan Barış görüşmeleri başlamadan önce, 15 Kasım 1922'de¹⁶ Paris'te

Poincaré ile yaptığı görüşmede de, "Kapitülasyonların kesin olarak kaldırılması Türkiye hayat ve bağımsızlığının ana koşuludur. E nuda hiçbir fedakârlık kabul edilemez." d tir.¹⁷ İsmet Paşa (İnönü)'nin aktardığına ikilinin görüşmesi sırasında kapitülasyonlu nuşulurken aralarındaki gerilim artmıştır. kü kapitülasyonlar İtilaf Devletleri'ni tec eden en önemli konuydu. Türkiye'de kapit yonların kaldırılmasının kötü örnek olacağı bu işin Çin'e kadar bütün Doğu milletlerir rekete geçireceğini düşünüyorlardı. İsmet (İnönü)'nin "Bu kapitülasyonlar bizim içir meselelerden birisidir. Bu hallolmadıkça olmaz." sözüne karşılık Poincaré, "Canım b için sulh geri kalmaz. Geçici, bir yardımcı elbette buluruz." demiştir. İsmet Paşa (İr anılarında, görüşmenin bir tartışmaya de tüğünü ve Poincaré'nin mali kapitülasyon kaldırılmasına taraftar olurken, adli kapit yonların kaldırılmaması konusunda direnc belirtmiştir.¹⁸

İsmet Paşa (İnönü), Poincaré ile görüşme den sonra Paris'teki bütün basın temsilcile Crillon Oteli'ne çağırarak bir basın toplantı düzenlemiştir. Toplantıda, Türkiye'nin barış tediğini, kapitülasyonların kaldırılması kc sonda kesin kararlı olduğunu, asla geri a atılmayacağını ve bağımsızlığın mutlak bir kilde elde edilmek istendiğini söylemiştir.¹⁹

Lozan'a, kazanılan askeri başarıyı, diplomatik bir zafere dönüştürmek için gitmek isteyen Türkiye'nin tek hedefi, İtilaf Devletleri'ne Misak-ı Milli'yi kabul ettirmektir.

İki safhada gerçekleşen Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada yapılan Türkiye İktisat Kongresi'nde müttefiklere verilen mesajlardan biri de yine kapitülasyonların devamının asla kabul edilemeyeceği yönünde olmuştur.²⁰ Dolayısıyla Türkiye, Milli Mücadele sırasında hemen her fırsatta kapitülasyonların kaldırılması konusundaki ısrarını tekrar tekrar dile getirmiş, Lozan görüşmelerine ne istediğini bilerek gitmiştir.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de açılmıştır. Bununla birlikte çıkan anlaşmazlıklardan dolayı görüşmeler kesintiye uğramış ve konferans iki dönem halinde yapılmıştır. 2,5 ay süren birinci dönem görüşmeleri 21 Kasım 1922 - 4 Şubat 1923 tarihleri arasında yapılırken, ikinci dönem görüşmeleri ise 23 Nisan 1923 - 24 Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Konferans toplam 8 ay sürmüştür.²¹

Lozan görüşmeleri, özellikle müttefiklerin Türk heyetini mağlup bir devletin temsilcileri olarak görmeleri nedeniyle hem Türk heyeti hem de kendileri açısından oldukça gergin geçmiştir. Daha açık bir deyimle müttefikler, Türk heyetini Mudanya Mütarekesi'ni imzalamış bir devletin temsilcisi olarak değil, Mondros Mütarekesi'ni imzalamış bir devletin temsilcisi olarak görmüşlerdir. Bu davranış karşısında Türk heyetinin direnç göstermesi ise toplantıların tartışmalı ve gergin geçmesine neden olmuştur. Örneğin görüşmeler sırasında Lord Curzon bir ara sinirlenerek, adeta kendinden geçmiş bir halde İsmet Paşa (İnönü)'ya "... bu olamaz dediklerinizin de olması için ısrar ediyorsunuz ve sabrımızın tahammül hududunun sonuna kadar gidiyorsunuz.

Unutmayınız, bu olamaz dediklerinizi cebimize atıyoruz. Siz harap ve fakir bir memleketsiniz. Bu memleketi imar etmek için muhtaç değilsiniz? Bir gün bize size yardım etmemiz için geldiğiniz zaman cebimize attıklarımızı teker teker çıkarıp bunların hesabını sizden soracağız." demiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa (İnönü) da "Şimdi bütün haklarımızı alacağız. Sonra gelir de karşınızda diz çökersek o zaman cebinizden çıkarınız. Fakat bu hiçbir zaman olmayacaktır." demiştir.²²

Kapitülasyonların kaldırılması konusu böyle bir atmosferde ve kaldırılmaması konusunda müttefiklerin hemfikir olup birlikte hareket ettikleri bir ortamda tartışılmaya başlanmıştır. Müttefikler özellikle adli kapitülasyonların kaldırılmaması konusunda direnç göstermişlerdir.²³ Bu nedenle de Lozan görüşmelerinin en çetin meselelerinden biri kapitülasyonlar olmuş, Konferans'a ara verilmesine yol açan konuların başında kapitülasyonlar gelmiştir.²⁴

Kapitülasyonlar konusu ilk olarak 2 Aralık 1922'de, İtalyan temsilcisi Camillo Garroni'nin başkanlığını yaptığı İkinci Komisyon'da görüşülmeye başlanmıştır. Yüzyıllardır sahip oldukları ayrıcalıklarından vazgeçmek istemeyen mütte-

fikler, Osmanlı Devleti yerine kurulan yeni Türk devletine uygun gelebilecek bazı düzenlemeler yapılarak kapitülasyonların devam ettirilmesi teklifinde bulunmuşlardır. Ancak bu teklif Türkiye'nin bağımsızlık, eşitlik ve egemenlik haklarıyla uyuşmadığı için kabul edilmemiştir. Bu nedenle de ilk dönem yapılan görüşmelerden bir uzlaşma çıkmamıştır. Tartışmalar ikinci dönem görüşmeleri sırasında da devam etmiş, Türk tarafı sürekli olarak hem siyasi, hem ekonomik, hem de hukuki açıdan bağımsız olmasının kendisi açısından hayati ve vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır.²⁵ Sonuçta Türk tarafının bu tutumu, Türk heyetinin Lozan'da sağladığı en büyük başarılarından birinin altına imza atmasını sağlamış ve antlaşmanın 28. maddesindeki "Antlaşmaya taraf olan devletlerden her biri kendi yönünden, Türkiye'deki kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler." ifadesiyle kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Kapitülasyonların kaldırılması ile ulusal bir ekonomi oluşturmanın önündeki en büyük engellerden biri ortadan kaldırılmış ve Lozan Antlaşması Türkiye açısından "eşitliğin, siyasi ve ekonomik" bağımsızlığın bir belgesi olmuştur.²⁶

KAYNAKÇA

1. Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 5. Basım, İstanbul 1981, s.204.
2. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., C. I, 7. Baskı, Ankara 1983, s.642.
3. Hançerlioğlu, a.g.e., s.204.
4. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, İstanbul 2012, s.186-187; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakkî 1908-1918* İstanbul, 1999, ss.190-191.
5. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İstanbul, 2010, s.16.
6. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, Ankara, 195 s.84.
7. Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diploması*, Ankara, 1991, ss.25-26.
8. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. Baskı, Ankara, 1981, ss.229.
9. Mehmet Gönlübol, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar İlkeleri", *Atatürk Yolu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 1995, ss.242-24
10. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, *Devre: I, Cilt: 16, İctima Senesi: Yüz Elli Dördüncü İctima*, 4.2.1338 Cumartesi, s.213.
11. T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, *Devre: I, Cilt: 3, İctima Senesi III, 4 Nisan 1338 (1922)*, ss.173-174.
12. E. Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın Yusuf Kemal Hey Vasıtasıyla Batılı Devletler Nezdinde Yaptığı Barış Teşebbü 7 Şubat-3 Nisan 1922", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 21, Sa.: 4 Şubat 1996, ss.29-32.
13. *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ıncı Kısım IV Kit İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922: 1 Kasım 1922)* Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yay. S No.: 1, Ankara, 1969, ss.117-118.
14. Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, İstanbul, 2011, s.60.
15. Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, Ankara, 2012, ss.89-90.
16. İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C. I, İstanbul, 2001, s.4
17. *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 5 ıncı Kısım IV Kit İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922: 1 Kasım 1922)* Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yay. S No.: 1, Ankara, 1969 ss.121-122; İsmet İnönü, *Hatıralar*, Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.51.
18. İnönü, a.g.e., ss.53-54.
19. Şimşir, a.g.e., ss.117-118.
20. *Türk Dış Politikası*, C. I, Edil.: Baskın Oran, İletişim Yayıncı İstanbul, 2001, s.218.
21. a.g.e., s.218.
22. İsmet İnönü, *Lozan Barış Konferansı, Konuşma, Demec, N kale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*, Haz.: İlhan Turan, Anka 2003, s.233.
23. İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991 s.133.
24. *Türk Dış Politikası*, C. I, Edil.: Baskın Oran, İletişim Yayıncı İstanbul, 2001, s.219.
25. Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul, 2011, s.205; Demirci, a.g.e., s.91.
26. *Türk Dış Politikası*, C. I, Edil.: Baskın Oran, İletişim Yayıncı İstanbul, 2001, s.219, 225; Demirci, a.g.e., s.215.